

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ ХУҚУҚИДА РАЎБАТЛАНТИРУВЧИ НОРМАЛАР

Джалолов Файзуллаходжа Сагдулла ўғли

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси “Тергов
фаолияти” мутахассислиги магистратура тингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада жиноят ҳуқуқида раўбатлантирувчи нормаларнинг аҳамияти, хусусияти баён этилиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига назарда тутилган раўбатлантирувчи нормаларнинг айримлари ўрганилган ҳамда масала юзасидан муайян илмий назарий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ижобий ҳуқ, раўбатлантирувчи нормалар, жиноят содир этишдан ихтиёрий қайтиш, жиноий жавобгарликдан озод қилиш, жиноий жазодан озод қилиш, умумий нормалар, махсус нормалар.

ПООЩРИТЕЛЬНЫЕ НОРМЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация: В данной статье описываются роль и особенности поощрительных норм, изучены некоторые поощрительные нормы, закрепленные в Уголовном кодексе Республики Узбекистан, а также были сделаны соответствующие научные выводы и рекомендации по теоретическим аспектам. Кроме того, по этому поводу были изучены и проанализированы взгляды ряда ученых. На основании этого были разработаны определенные научно-теоретические выводы и рекомендации, а также даны мнения по этому поводу.

Ключевые слова: позитивное поведение, поощрительные нормы, добровольный отказ от совершения преступления, освобождение от уголовной ответственности, освобождение от уголовного наказания, общие нормы, специальные нормы.

INCENTIVE NORMS IN CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract: This article describes the role and peculiarity of incentive norms, studied some incentive norms established in the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan and made relevant scientific conclusions and recommendations on theoretical aspects.

Keywords: *positive behavior, incentive norms, voluntary renunciation, discharge from liability, discharge from penalty, general norms, special norms.*

Ўзбекистон Республикасида барча соҳаларда туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Бундай янгиликлар бевосита ҳуқуқий демократик давлатни шакллантириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини янада тўлароқ таъминлаш, шунингдек, шахс учун қонунларга риоя қилишнинг ҳуқуқий рағбатлантирувчи тизимини яратишга қаратилган бўлиб, ана шундай ижобий ишлардан бири жиноий жазоларни либераллаштириш сиёсати ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан алоҳида турдаги жиноятларни содир этганлик учун санкциялар қилмишларнинг ижтимоий хавфлилик хусусияти ва даражасига номувофиқлиги, жумладан жазонинг муқобил турлари, рағбатлантирувчи нормалар ва жамоат таъсир чоралари етарли даражада қўлланилмаслиги ва самарасизлиги жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимида камчилиги эканлиги таъкидланди²⁷.

Давлатимиз тараққиётининг дастлабки даврларида жиноят содир этган шахсларга нисбатан ўта оғир жиноий жазоларни қўллашни назарда тутувчи сиёсатининг ҳукмронлиги билан тавсифланади. Жиноятчиликни юзага келтирувчи, жамоатчилик онгини бузувчи бундай сиёсатнинг паст самарадорлиги жиноятчиликка қарши курашиш ва унинг оқибатларини бартараф етиш муаммосига сифат жиҳатидан янги, ноанъанавий ёндашувларни тақозо етди. Натижада, жамият ва давлатнинг жиноят ҳуқуқида жиноятларга муносабати билан боғлиқ янги ғоялар ва ёндашувлар пайдо бўлди.

Эскирган жазо тизимидан кечиш ва уларнинг ўрнига муқобил вариантларни фаол излаш орқали жаҳон амалиётига юзланишни талаб қила бошлади. Бунда қайта тикланувчи одил судлов тушунчасининг пайдо бўлишига олиб келди, унинг моҳияти шундаки, жиноят оқибатларини бартараф етишга қарама-қарши томонларни ва жамоатчиликни жалб қилишдан иборат бўлиб, бу жиноят оқибатларини бартараф етишга ёрдам бериб, давлат ва унинг институтларини жиноятчиликка қарши курашдаги роли ва имкониятларини ҳолисона баҳолаш, шунингдек, янги Ўзбекистон шароитида жиноятчиликка қарши курашда фуқаролик жамияти салоҳиятини ўрганиш имкониятини яратади.

Таъкидлаш жоизки, бутун жаҳонда инсонларни ҳуқуқ ва эркинликларини тиклаш, адолатли жазо тизимини таъминлашга қаратилган ҳаракатлар

²⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сон қарори.

замирида жиноят ишлари бўйича одил судловни тиклашнинг мақсад ва усулларини белгилаб олинди. Бу эса, мамлакатимизда жиноят ҳуқуқининг кўплаб концептуал қоидаларини, шу жумладан ҳуқуқнинг ушбу соҳаси усуллари ва жиноят ҳуқуқи нормаларининг табиати масаласини қайта кўриб чиқишни талаб қилди.

Анъанага кўра, жиноят ҳуқуқига хос бўлган тартибга солишнинг асосий усули жазо таҳдиди билан таъминланган таққидир. Бироқ, тарихан, жиноятга қарши курашнинг ягона усули сифатида жазога урғу берилиши ижобий натижа бермаган. Инсон хатти-ҳаракатларини керакли йўналишда ўзгартиришнинг самарали усули-бу рағбатлантириш (рағбатлантириш) бўлиб, фикримизча, жиноят-ҳуқуқий таъсир воситаларинидан бири бўлиб, жиноят ҳуқуқида жазо нормалари билан бир қаторда рағбатлантириш нормалари ҳам кенг ифодаланиши керак.

Ю.В.Голик жиноят қонуни таққикини бузган шахсларга қаратилган мажбурлашни ва амалда пушаймон бўлган ва бу йўналишда аниқ қадамлар кўйган шахсларни рағбатлантиришни “жиноят ҳуқуқи соҳасидаги ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий усуллари” деб атайди. Муаллиф рағбатлантириш усулининг жиноят ҳуқуқидаги аҳамияти ҳақида гапирар экан, шундай ёзади: “Мажбурловсиз жиноят ҳуқуқи ўзининг туб моҳиятини, Рағбатлантиришсиз эса, жиноий одил судлов ўз маъносини йўқотади, чунки жамиятни тузатишга қаратилган ҳар қандай инсоний уринишлар сўниб боради.

Шундай қилиб, Рус ҳуқуқшуноси В.Г.Галкин "жиноят ҳуқуқидаги рағбатлантириш тизими" мақоласида рағбатлантириш жиноят ҳуқуқи нормаларини тавсифлайди ва ўзига хос рағбатлантириш нормаларини кўрсатиб ўтади. У жиноят-ҳуқуқий рағбатлантириш жиноят содир этган шахсга қаратилганлигини, бундай шахсни рағбатлантиришнинг асоси унинг жиноят содир бўлгандан кейинги, ихтиёрий равишда жиноий фаолиятнинг олдини олиш, зарарсизлантириш ёки камайтиришга қаратилган хатти-ҳаракати эканлигини ҳақли равишда қайд этади.

Рағбатлантирувчи нормалар жамият нуқтаи назаридан фойдали бўлган муайян ҳаракатларни бажариш учун кўшимча имтиёзлар бериш орқали одамларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солади. Улар ўз табиатига кўра жиноят ҳуқуқининг бошқа норматив кўрсатмаларидан фарқ қилади. И.А.Семеновнинг фикрича, бу меъёрларнинг энг муҳим фарқловчи хусусияти уларнинг одамлар психологиясига (интеллектуал ва ҳиссий соҳасига) фойдали таъсиридир²⁸.

²⁸ Семенов И.А. Поощрительные нормы в уголовном за конодательстве России: Автореф. дисс... к.ю.н. М., 2002.С. 13.

Жиноят ҳуқуқининг рағбатлантирувчи нормалари керакли ҳаракатларни рағбатлантириш функциясини бажаради. Шу билан бирга, содир етилган жиноятнинг жиноий-ҳуқуқий оқибатларини енгиллаштириш ёки тўлиқ бартараф етишни назарда тутлади. Рағбатлантириш меъёрларининг шахснинг хулқ-атвориغا таъсир қилиш усули шахсга мажбурият юкламаслиги, балки ижтимоий фойдали натижага еришиш учун рағбатлантирилишида ифодаланади.

2001 йил 29 августда қабул қилинган “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни билан²⁹ ЖКнинг 175, 202 ва бошқа моддаларида етказилган моддий зарар уч карра миқдоридан қопланган тақдирда, озодликдан маҳрум қилиш тарикасидаги жазо қўлланилмаслиги белгиланди.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноят ишлари бўйича озодликдан маҳрум этиш жазоси ўрнига жарима шаклидаги иқтисодий санкцияни қўллаш имконияти анча кенгайтирилди. Жиноий жазо тизимидан инсонпарварлик тамойилларига мутлақо зид бўлган мол-мулкни мусодара қилиш тарзидаги жазо тури чиқариб ташланди.

Шунингдек, Жиноят кодексининг 11 та моддасига етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тарикасидаги жазо қўлланилмаслиги ҳақидаги қоидалар киритилди³⁰. Ўтказилаётган ислохотлар натижаси ўлароқ, иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар учун етказилган моддий зарар қопланганлиги учун айбдор шахсга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар тайинланадиган бўлди.

Амалга оширилаётган ислохотлар натижасида энг аввало, жазолашнинг репрессив, озодликдан маҳрум қилиш ҳолларини қисқартириш ҳисобига қонунчиликнинг адолат ва инсонпарварлик каби тамойилларининг кучайишини ва амалда қўлланишини таъминланмоқда.

Жумладан, Жиноят кодексидagi 202-моддада етказилган моддий зарар беш карра, 132, 173, 175, 198, 202, 233-моддаларида етказилган моддий зарар уч карра, ЖК 167, 168, 180, 181, 181¹, 185², 192⁴, 192¹¹, 170-моддаларида етказилган моддий зарар қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш ёки озодликни чеклаш тарикасидаги жазо қўлланилмаслиги белгиланган.

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.

³⁰ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010. – Б. 20.

Шу ўринда, жиноят қонунини либераллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири рағбатлантирувчи нормаларни қўллаш соҳасини кенгайтириш билан боғлиқ. Негаки, жиноят ҳуқуқи назарияси рағбатлантирувчи нормаларни жиноий қонунчиликда мустақкамланиши ва уларнинг амалиётга тўғри татбиқ этилиши содир этилган жиноятчиликнинг латентлик даражасини кескин камайтиришга, жиноятчиликка қарши курашиш сарф-харажатларининг қисқаришига сезиларли таъсир кўрсатади.

Хусусан, М.Рустамбоев жиноят ҳуқуқи нафақат содир этилган жиноятлар учун жавобгарликни таъминлаш, балки, жиноятчиликка қарши курашда фаол иштирок этган ҳамда содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини жиддий камайтирадиган ижобий характерланадиган ҳатти-ҳаракатлар учун шахсга нисбатан рағбатлантирувчи нормаларни қўллаш вазифасини ҳам бажаришини қайд этади³¹.

Қатор хорижий давлатлар жиноят қонунларининг таҳлили уларда жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтига алоҳида боблар бағишланганлигини кўрсатди. Масалан, Испаниянинг 1995 йилги Жиноят кодексига “Жазони ижро этиш бошлангунга қадар жабрланувчи томонидан айбдорни кечирилганлиги туфайли жиноий жавобгарликни бекор қилиш” тўғрисидаги норма мавжуд. Испания Жиноят Кодексининг 340-моддасига кўра 16-бўлимда назарда тутилган жиноятлардан бирини содир этган жиноятчи етказилган зарарни ихтиёрий тарзда қоплаган бўлса, суд ёки трибунал унга жазо тайинлашда бир поғона енгил жазо тайинлаши мумкин.

1997 йилги Польша Жиноят кодекси 66-моддасида эса, “етказилган зарар қопланса, жиноий таъқиб шартли равишда тугатилиши” мумкинлиги кўзда тутилган.

Германия Жиноят кодексининг учинчи бўлим, иккинчи бобида жазони белгилаш асослари белгиланган бўлиб, унинг 46 а-моддасига асосан,

Агар жиноят содир этган шахс:

1) Жабрланувчи билан келишувга эришишса (жиноят содир этган шахс ва жабрланувчи келишуви –татер-оптер- Аусглеич) ҳаркатлари натижасида етказилган зарарни тўлиқ ёки қисман қопласа ёки зарарни қоплашга жиддий ҳаракат қилса;

2) Агар зарарни қоплаш жиноят содир этган шахсдан сезиларли шахсий ҳаракатларни ёки бирор нарсдан шахсан воз кечишни талаб қилса ҳамда шахс жабрланувчига етказилган зарар тўлиқ ёки қисман қопласа жазо енгиллаштирилиши ёки жазодан озод қилиниши мумкин. Агар бир йилга

³¹ Рустамбоев М.Ҳ. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Т.: “ILM ZIYO”, 2005, – Б.18.

озодликдан маҳрум этиш ёки 360 кунлик пул жарима ставкасидан оғирроқ жазо назарда тутилмаган бўлса.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига ҳам шунга ўхшаш норма мавжуд. Хусусан, Жиноят кодекси шахс ўз айбига иқдор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, ярашув институти махсус қисмининг **47 та** моддасида кўрсатилган жиноят содир этилганда улардан ҳар бирига нисбатан қўлланилиши мумкин. Бироқ Жиноят кодекси махсус қисмидаги жиноий жавобгарликдан озод қилиш нормалари, айнан шу модда мазмунидан келиб чиқиб, фақат шу моддага нисбатан татбиқ этилиши хусусияти билан шунингдек асосан, оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этилишига боғлиқлиги билан умумий қисмдаги жиноий жавобгарликдан озод қилиш нормаларидан фарқ қилади.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси махсус қисмининг ўн олтита моддасида шундай нормалар мавжуд бўлиб, бешта моддасида, яъни 132, 173, 233, 202, 198-моддаларида алоҳида махсус норма бўлиб, уларда етказилган зарар **3 карра** миқдорда қопланганда озодликни чеклаш ва озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди деб, бешта иқтисодиёт соҳаси билан боғлиқ жиноятларда, яъни 180, 181, 181¹, 189, 190-моддаларида ушбу жиноят биринчи маротаба содир этилганда етказилган зарар қопланганда жавобгарликдан озод қилиниши, саккизта моддасида, яъни 167, 168, 170, 180, 181, 181¹ етказилган зарар қопланганда озодликни чеклаш ва озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланилмайди деб белгилаб қўйилган.

Шундай экан, етказилган зарар қопланганда жавобгарлик ва жазодан озод қилиш борасида, юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига жавобгарлик ва жазодан озод қилишнинг алоҳида тури сифатида етказилган зарар қопланганда жавобгарлик ва жазодан озод қилиш институтини қайд этиш ва Жиноят кодексини қуйидаги мазмундаги модда билан тўлдириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

66²-модда. Етказилган зарар қопланганлиги муносабати билан жавобгарлик ва жазодан озод этиш.

Биринчи марта жиноят содир этган шахс, ўз қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва етказилган зарарни тўлиқ қоплаган, жиноятни очишда фаол ёрдам берган, у жиноят аниқланган кундан эътиборан ўттиз кунлик муддатда жиноят оқибатларини бартараф этган бўлса ҳамда у томонидан содир этилган жиноят ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноят деб баҳоланса шахс жиноий жавобгарликдан ва жазодан озод этилади.

Бу каби, рағбатлантирувчи нормаларни жиноят ҳуқуқининг махсус функцияларидан бири сифатида кўрсатиб ўтиб, жиноят қонунида бундай нормаларнинг мавжудлиги фуқароларнинг жиноятларнинг олдини олиш, қонун билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатларни жиноий тажовузлардан фаол ҳимоя қилишга хизмат қилади.

Шу жиҳатдан олиб қаралганда, бизнингча, қуйидаги асосларга кўра бугунги кунда жиноий жазолар тизимида рағбатлантирувчи нормаларни кенгайтиришни тақазо этмоқда:

биринчидан, жиноий жазо тизимида рағбатлантирувчи нормаларнинг кенг қўлланилиши жиноят ҳуқуқида инсон ҳуқуқларини таъминловчи муҳим мезон бўлиб хизмат қилади;

иккинчидан, рағбатлантирувчи нормаларни кенгайтириш, моҳият эътибори билан, жиноят қонунини либераллаштиришнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади;

учинчидан, рағбатлантирувчи нормаларни кенг қўллаш бир неча асосларга кўра давлат учун ҳам мақбул ҳисобланади. Мазкур мақбуллик иқтисодий жиҳатдан давлат бюджети сарфини камайтириш, ижтимоий жиҳатдан эса озодликдан маҳрум этиш муассасаларидаги криминоген вазиятнинг маҳкумларга салбий таъсирини олдини олиш ва бошқаларда ифодаланади.

тўртинчидан, жиноят қонунчилигида рағбатлантирувчи нормаларнинг кенг жорий этилиши халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоида ва тамойилларига мос бўлиб, бу эса ўз навбатида, миллий жиноят ҳуқуқий сиёсатининг халқаро-ҳуқуқий сиёсат билан ўзаро ҳамоҳанглигини таъминлашга хизмат қилади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сон қарори.
2. Семенов И.А. Поощрительные нормы в уголовном законодательстве России: Автореф. дисс... к.ю.н. М., 2002.С. 13.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.
4. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси:

5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010. – Б. 20.

6. Рустамбоев М.Ҳ. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Т.: “ILM ZIYO”, 2005, – Б.18.